

Гене́за теоретичних засад правового режиму земель для вирощування кормів для худоби в земельно-правовій науці

Магомедова Т. М.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
Tatyana.yurist.81@gmail.com*

Ключові слова:

земельні ділянки для вирощування кормів для худоби, сінокоси, пасовища, землі сільськогосподарського призначення, правовий режим земель.

Досліджено генезу теоретичних засад правового режиму земель для вирощування кормів для худоби у радянській і пострадянській вітчизняній земельно-правовій науці, починаючи з середини ХХ століття і завершуючи сьогоденням. Встановлено, що, незважаючи на наявність численних наукових розробок щодо правового режиму земельного фонду чи окремих його складників, очевидним є брак праць, які стосуються безпосередньо земель вказаної групи. Обґрунтовано, що виділення земель для вирощування кормів для худоби як окремої міжкатегоріальної групи земель базується на висновках низки вчених-правників про «змішаний» або «подвійний» правовий режим земель.

Надійшло до редколегії:

20.10.2019

Прийнято до друку: 23.11.2019

Genesis of the theoretical fundamentals of legal regime for the growing of feed for livestock in legal science

Magomedova T. M.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovska Street 66, Zaporizhzhia, Ukraine
Tatyana.yurist.81@gmail.com*

Key words:

land for cultivation of forage for cattle, hayfields, pastures, agricultural land, legal regime of lands.

The genesis of the theoretical foundations of the legal regime of lands for the cultivation of livestock fodder in Soviet and post-Soviet domestic land legal science has been investigated, for the period beginning with mid-twentieth century and ending with the present. It is established that despite the numerous scientific developments concerning the legal regime of the land fund as a whole or some of its constituents in particular, there is a lack of works directly related to the lands of the mentioned group. It is concluded that in legal science, the issues of the legal regime of land for the cultivation of livestock feed are usually considered indirectly together with the study of the legal regime of agricultural lands, the legal status of personal peasant farms, legal principles of land use, etc.

The paper highlights the scientific theses of the Soviet era, outlined in the works of G.A. Aksenonko, Yu.G. Zharikova, P.D. Indichenko, V.L. Muntyan and other scientists who tackle the issue of the legal regime of natural fodder lands in the general line of research of legal principles of agricultural land. The works specifically devoted to the legal aspects of the use and protection of pastures are analyzed and their significance for the present is outlined. Thorough analysis of land legal studies after Ukraine gained independence (works by M.V. Shulga, P.F. Kulinich, V.I. Andreev, V.V. Nosik, etc.) is outlined. It is substantiated that the allocation of lands for the cultivation of livestock fodder as a separate inter-categorical group of lands is based on the conclusions of a number of law scholars on the “mixed” or “dual” legal regime of land.

The format and scope of the article enabled to highlight key scientific

developments on the legal regime of land for the cultivation of livestock fodder. However, it is concluded that a serious scientific study of the problems of the use and protection of these lands should be based on a thorough study and constructive use of existing Soviet and post-Soviet land law provisions related to hayfields and pastures. The paper states that our assertion of the distinguishing of land for the cultivation of livestock feed as a separate inter-categorical group of lands is based in many aspects on the findings of a number of legal scholars, whose studies refer to the concept of “mixed” or “dual” legal regime of land.

Протягом всього перебігу розвитку цивілізації значну роль у житті людини відігравали тварини, які використовувалися в продовольчих, споживчих, естетичних, рекреаційних та інших цілях. Постійно було гострим і злободенним питання забезпечення тварин відповідною кормовою базою. Ця обставина актуалізує завдання створення належних правових засад для використання, охорони та відтворення земель, призначених для вирощування кормів для худоби. Для ефективного вирішення окресленого завдання важливим є ґрунтовне опрацювання наявної науково-теоретичної бази, яка сформована багатьма представниками юридичної науки як радянської доби, так і вченими незалежної України.

Метою статті є дослідження генези теоретичних засад правового режиму земель для вирощування кормів для худоби у вітчизняній земельно-правовій науці, що дозволить сформулювати теоретичні висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення правових засад використання та охорони цих земель у сучасному земельному законодавстві України.

Ґрунтовний огляд земельно-правових наукових розвідок міститься, зокрема, у відповідних, а саме четвертих, томах фундаментальних колективних праць «Правова система України: історія, стан та перспективи» (Харків, 2008) [1, с. 20–21, 42–46, 76–83] та «Правова доктрина України» (Харків, 2013) [2, с. 590–622]. Варто наголосити, що у правовій науці питання правового режиму земельних ділянок для вирощування кормів для худоби зазвичай розглядаються побічно до інших питань,

зокрема щодо дослідження правового режиму земель сільськогосподарського призначення, правового становища особистих селянських господарств, правових засад землекористування тощо. Перш ніж перейти до їх аналізу, варто висвітлити ті наукові праці, у яких закладені вихідні фундаментальні засади земельного права, але водночас містяться й положення, що безпосередньо стосуються предмета цього дослідження.

Однією з таких робіт є монографія Г. О. Аксеньонка «Земельные правоотношения в СССР» (Москва, 1958 р.), у якій розглядаються питання класифікації земель як об'єкта земельних правовідносин і правові характеристики земель сільськогосподарського призначення [3, с. 178–182]. Важливе значення також мають тези щодо так званих «міських угідь», до яких автор відносив усі міські землі, які не входили до селітебних і земель загального користування, зокрема й землі, які використовувалися для потреб сільського господарства (вигони, луки, пасовища, городи, фруктові сади) [3, с. 197–198].

Продовжуючи аналізувати багату наукову спадщину Г. О. Аксеньонка, автор звертає увагу на монографію «Правовой режим земель в СССР» (Москва, 1984 р.) за його редакцією. У ній, зокрема, йдеться про те, що законодавство радянської доби передбачало надання громадянам земельних ділянок для потреб тваринництва в індивідуальне і колективне користування. Колективне використання здійснювалося через тваринницькі товариства, які створювалися за територіальною ознакою і діяльність яких регулювалася їх

статутами, що розроблялися на основі Типового тваринницького статуту. Кожен член тваринницького товариства мав право пасти належну йому худобу на цих пасовищах, брати участь у розподілі сіна, самостійно провадити сінокосіння на наданих товариством ділянках, користуватися зоотехнічною і ветеринарною допомогою тощо [4, с. 105].

Свого часу Ю. Г. Жаріков писав, що «практика свідчить, що не можна землі сільськогосподарського використання, розташовані в межах несільськогосподарських фондів, відірвати від цих фондів і включити в одну загальну категорію земель сільськогосподарського призначення. Інтереси справи зовсім не потребують, щоб усі площі, зайняті для сільськогосподарських цілей, незалежно від того, до якої категорії вони належать, мали один і той же правовий режим» [5, с. 46]. Ця та інші тези автора, що стосуються права сільськогосподарського призначення, можуть використовуватися як аргумент для виділення такої групи земель, яка виходить за межі певної її категорії, але об'єднана призначенням забезпечувати потреби тваринництва у кормах.

Під час дослідження проблем правового регулювання використання й охорони земель зачіпалися питання правового режиму сінокосів і пасовищ у працях П. Д. Індиченка. Вчений, зокрема, звертав увагу на виключну важливість проведення впорядкування та поліпшення цих видів угідь у процесі здійснення внутрішнього землеустрою [6, с. 62, 89], необхідність вирішення проблеми малопродуктивних природних сіножатей і пасовищ [6, с. 90], а також вказував на можливість використання для формування кормової тваринницької бази земель не лише сільськогосподарського призначення, а й інших категорій (земель міської забудови [6, с. 121], державного лісового фонду [6, с. 150], державного запасу [6, с. 166] тощо).

Визначальне значення для формування загальної спрямованості

цього дослідження у частині проблем забезпечення раціонального використання та охорони земель для вирощування кормів для худоби, державного управління у цій сфері мають праці В. Л. Мунтяна. У монографії «Правові проблеми раціонального природокористування» (Київ, 1973) міститься, зокрема, глибока думка вченого про те, що «механістичні погляди на взаємини людини і природи – використовувати чи охороняти – замінено науковими – охороняти в процесі використання. Використання природних ресурсів передбачає охорону природи як свою обов'язкову умову» [7, с. 26]. Значну увагу дослідник приділяв питанням охорони ландшафтів [7, с. 43], що спонукає шукати вирішення проблеми нераціонального співвідношення сільськогосподарських угідь, відсутності комплексного підходу до організації земельних територій тощо.

Однією із небагатьох праць за радянських часів, спеціально присвячених правовим проблемам використання та охорони земель для вирощування кормів для худоби, а саме пасовищ, є монографія А. А. Лемешенка «Правовое регулирование рационального использования пастбищ» (Фрунзе, 1976). В ній розглядаються особливості правового режиму пасовищ як різновиду сільськогосподарських угідь, право користування ними, питання державного управління у цій сфері [8]. Попри те, що матеріал, викладений у цій книзі, базується на тодішніх засадах земельного ладу, він багато у чому має безсумнівну, на думку автора, актуальність і натепер. Особливо це стосується тих аспектів, які пов'язані із забезпеченням раціонального використання таких угідь [8, с. 31–38], особливостями землеустрою щодо них [8, с. 98–106], усвідомленням потреби в окремій увазі до нормативного забезпечення їх використання та охорони.

Переходячи до висвітлення праць із проблем правового регулювання використання та охорони земель для вирощування кормів для худоби, які вийшли в світ після здобуття Україною

незалежності, автор розпочинає із монографії М. В. Шульги «Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях» (Харків, 1998), яка, по-перше, є джерелом багатьох доктринальних положень земельно-правової науки, сформованих у пострадянський період, по-друге, може використовуватися для вирішення більш конкретних дослідницьких задач, зокрема під час аналізу поняття «правова форма використання земель», дослідження особливостей правового режиму земель сільськогосподарського призначення.

Цікавою є точка зору автора на доцільність закріплення поняття «сільськогосподарські землі» як певної альтернативи категорії «землі сільськогосподарського призначення» та висновок про те, що «достатньо у законі зафіксувати положення про те, що всі землі, які використовуються у якості засобу виробництва (незалежно від того, ким вони використовуються і де знаходяться), визнаються землями сільськогосподарського призначення і підлягають особливій охороні» [9, с. 144]. Важливе значення для цього дослідження мають підходи до проблеми співвідношення орних земель як агроценозів, щодо яких здійснюється найбільш інтенсивна господарська експлуатація, із природними угіддями як біоценозами (неокультуреними пасовищами, луками, сіножатями) [9, с. 147].

У колективній монографії «Проблеми розвитку аграрного та земельного права України» (Київ, 2013) порушуються питання щодо сільськогосподарських угідь, на яких здійснені певні земельні поліпшення, та щодо взаємозв'язку правового режиму земель і розміщених на них об'єктів нерухомості, які використовуються як у рослинництві, так і в тваринництві [10, с. 287–289]. Загалом зроблено висновок про те, що «сільськогосподарські земельні ділянки та розміщені на них сільськогосподарські насадження, агровиробничі споруди та будівлі слід виділяти в окремий вид нерухомого

Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence

майна – сільськогосподарську нерухомість, якій має бути наданий особливий правовий режим» [10, с. 290]. Крім того, суттєвий науковий інтерес становить розділ, присвячений розвитку державного управління у сфері використання та охорони земель в Україні, зокрема щодо класифікації функцій органів публічної адміністрації у цій площині на управлінські та невіддані [10, с. 321–331].

Визначальне значення для дослідження мають наукові ідеї В. І. Андрейцева, викладені, зокрема, в його монографії «Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії» (Київ, 2007). Розробляючи питання щодо об'єктів земельних правовідносин, вчений наголошує на недосконалому нормативно закріпленому переліку категорій земель, зазначаючи, що «деякі категорії земель реально існують у межах території України, але про них зовсім не згадується у чинному ЗК України» [11, с. 139]. Це надихнуло автора статті на думку щодо перспективності аналізу правових засад використання та охорони тих земель, які не вкладаються повністю в межі існуючої класифікації земель, до яких, як вбачається, можна віднести й земельні ділянки для вирощування кормів для худоби. У розділі монографії «Діалектика правового режиму земель сільськогосподарського призначення» В. І. Андрейцевим ґрунтовно висвітлені особливості цього правового режиму, правові титули використання зазначених земель, засоби їх охорони [11, с. 323–353], однак в аспекті кормових угідь окреслені питання розглядаються побіжно.

Враховуючи переважну приналежність земельних ділянок для вирощування кормів для худоби до земель сільськогосподарського призначення, значну наукову цінність становлять наукові праці, які стосуються саме цієї категорії земель.

Науково-теоретичну базу цієї дисертації не можливо уявити без праць П. Ф. Кулініча, насамперед його

no. 3-4. 2019 *ISSN 2616-9444*

монографії «Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні» (Київ, 2011). Викладені в ній положення (щодо загальних методологічних підходів до правового регулювання відповідних суспільних відносин, права власності на ці землі та їх правової охорони) наскрізно використовувалися автором статті під час роботи практично з кожним розділом дослідження. Разом із тим, автор акцентує увагу на таких тезах. По-перше, щодо «подвійного правового режиму земельних ділянок, коли на одну й ту ж земельну ділянку поширюється правовий режим принаймні двох категорій земель» [12, с. 26], по-друге, про те, що «законодавче визначення поняття земель сільськогосподарського призначення не повністю відповідає реальному стану та потребам використання земельних ресурсів України» [12, с. 37], по-третє, що «суспільство зацікавлене у підтриманні оптимального стану сільськогосподарських ландшафтів, який у свою чергу забезпечується оптимальним співвідношенням дестабілізуючих (рілля) та стабілізуючих (сінокоси і пасовища) сільськогосподарських угідь, що відображає публічні, суспільні екологічні інтереси» [12, с. 41–42], по-четверте, про доцільність «ввести в Земельний кодекс України поняття «землі сільськогосподарського використання» для позначення сільськогосподарських угідь, які існують і використовуються у складі інших категорій земель» [12, с. 43]. Крім того, вказана монографія є однією з небагатьох праць, де окремий підрозділ присвячений сільськогосподарським угіддям (кормовим зокрема) як об'єктам правовідносин охорони і використання [12, с. 454–466].

У статті «Поняття та юридичні ознаки земель сільськогосподарського призначення» П. Ф. Кулінічем сформульоване таке поняття земель сільськогосподарського призначення: «землями сільськогосподарського

призначення є землі, надані громадянам та юридичним особам для використання в якості головним чином сільськогосподарських угідь із метою вирощування сільськогосподарських культур та в якості операційного базису для розміщення допоміжної сільськогосподарської виробничої інфраструктури, а також призначені для цих цілей (землі запасу)» [13, с. 208–209]. За словами науковця, не є землями сільськогосподарського призначення земельні ділянки інших категорій земель, які тимчасово використовуються в якості сільськогосподарських угідь (сінокоси тощо). У зв'язку з цим доцільно, на його думку, ввести в Земельний кодекс України поняття «землі сільськогосподарського використання» для позначення сільськогосподарських угідь, які існують і використовуються у складі інших категорій земель [13, с. 209].

Досліджуючи термін «угіддя», П. Ф. Кулініч стверджує: «У земельному законодавстві нашої країни 70–80-х рр. ХХ століття поділ сільськогосподарських угідь на рілля, багаторічні насадження, сінокоси і пасовища використовувався для оцінки їх якості та надання більш високого рівня правового захисту тим видам угідь, які вважалися більш продуктивними (якісними) та цінними» [14, с. 175].

Важливе значення мають висновки вченого про консолідацію сільськогосподарських земель як правову категорію. Під останньою він розумів «урегульовану нормами права діяльність суб'єктів земельних відносин, спрямовану на формування оптимальних за розмірами, іншими виробничими характеристиками та природно-екологічними критеріями земельних ділянок і землеволодінь, які створюють сприятливі передумови для ведення прибуткового виробництва сільськогосподарської продукції, збереження і підвищення родючості сільськогосподарських угідь, екологічної стійкості агроландшафтів, а також для підвищення якості сільських територій як

місця проживання людини» [15, с. 5]. Так само П. Ф. Кулінічем обстоюється доцільність певної уніфікації правових режимів земельних ділянок, які використовуються громадянами для ведення особистого селянського господарства, городництва, сінокошіння та випасання худоби, оскільки, на його думку, останні три види земельних ділянок можуть надаватися громадянам як земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства [15, с. 17].

Неодмінно варто згадати науково-навчальний посібник «Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України», який вийшов із-під пера авторського колективу під керівництвом Н. І. Титової (Львів, 2005). Однією з його ідей є доцільність оперування терміном «сільськогосподарські землі», «який широко використовується у більшості країн світу, а не «землі сільськогосподарського призначення». Поняття «сільськогосподарські землі» повинно базуватися на їхніх об'єктивних природних властивостях. Тому під цими землями слід розуміти найбільш суспільно цінну категорію земель, які за природними властивостями ґрунтів (родючістю) здатні бути основним засобом для вирощування сільськогосподарських культур (зерна, овочів тощо) за умов їхнього раціонального використання, а також для ведення тваринництва та інших сільськогосподарських галузей» [16, с. 11]. Наведені твердження, на думку автора, дають підстави для формування наукової гіпотези про те, що виділення земель сільськогосподарського призначення у тому вигляді, як це зроблено у чинному ЗК України, з одного боку не є досконалим, з іншого ж дозволяє обґрунтовувати наявність земель, які де-факто використовуються для сільськогосподарських, зокрема тваринницьких потреб, у складі інших категорій земель.

У вказаному посібнику розглядаються й питання оптимізації

Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence

співвідношення різних видів сільськогосподарських угідь (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження) і лісових масивів. Для цього пропонується проведення двох видів консервації: консервації-трансформації чи консервації-реабілітації [16, с. 48]. Також важливе значення для подальшого дослідження має висновок про те, що «раціональне використання земель сільськогосподарського призначення слід розглядати як основний принцип земельних відносин у цій сфері. Його конкретним змістом є науково обґрунтований процес діяльності людини з використання природної властивості родючості ґрунтів для вироблення екологічно чистої продукції рослинництва та тваринництва при дотриманні всіх правил їхньої охорони. Отже, раціональне використання земель – це специфічний трудовий процес із досягненням економічного ефекту при дотриманні екологічних правил у сфері сільськогосподарського виробництва» [16, с. 58].

В. В. Носік у монографії «Право власності на землю українського народу» (Київ, 2006), загалом підтримуючи позицію Н. І. Титової про сільськогосподарські землі, робить принципово важливий, на думку автора, наголос на необхідності законодавчо «закріпити положення, в якому передбачити, що основним національним багатством українського народу є земля як частина території України в межах її державних кордонів, покрита гумусним родючим шаром ґрунту, який має використовуватися виробниками – приватними власниками землі – виключно для вирощування врожаю зернових та інших сільськогосподарських культур, не допускаючи при цьому зниження родючості ґрунту, і має охоронятися державою як об'єкт права власності українського народу [17, с. 180].

Однією із небагатьох наукових праць, які безпосередньо стосуються теми цього дослідження, є стаття О. М. Туєвої «Земельні ділянки для

no. 3-4. 2019 *ISSN 2616-9444*

сінокосіння й випасання худоби: правові питання». У ній авторка, зокрема, торкається генези правового режиму таких земель за радянських часів, окреслює сучасний стан правового регулювання їх використання [18, с. 127–128]. Вчена цілком слушно наголошує, що «сінокоси й пасовища – досить цінний вид сільськогосподарських угідь, але охороняються вони законом недостатньо» [18, с. 128]. Окремо автор акцентує увагу на висновку дослідниці про те, що «сінокоси й пасовища – це не єдине джерело кормів для худоби. Громадяни можуть займатися виробництвом кормів як на земельних ділянках, призначених для ведення особистого селянського господарства, так і частково на городних землях» [18, с. 129].

Ця теза О. М. Туєвої знайшла свій подальший розвиток на сторінках колективної монографії «Правове регулювання екологічних, аграрних і земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення» (Харків, 2012), де вона є одним із співавторів. На думку вченої, «завдання законодавства полягає в стимулюванні землевласників і користувачів виробляти потрібну сільськогосподарську продукцію. Одним із заходів такої активізації громадян могло б стати надання їм земельних ділянок для визначених цілей (наприклад, вирощування технічних або кормових культур) на договірних засадах із різними підприємствами й організаціями або обслуговуючою кооперацією. І якщо

передбачити в законі надання в користування земельних ділянок спеціально для виробництва кормів, якщо громадяни за договором з цими юридичними особами зобов'язуються, наприклад, вирощувати або відгодовувати худобу чи птицю, то це принесе тільки загальну користь» [19, с. 335].

Формат та обсяг цієї статті дозволяє висвітлити лише ключові наукові напрацювання щодо правового режиму земель для вирощування кормів для худоби, однак цього достатньо, щоб зробити такі висновки. По-перше, будь-яке серйозне наукове дослідження проблем використання та охорони цих земель має спиратися на ґрунтовне вивчення та конструктивне використання наявних у радянській і пострадянській земельно-правовій науці положень, які стосуються сінокосів і пасовищ. По-друге, протягом ХХ та перших двох декад ХХІ століття попри наявність розмаїття наукових розробок щодо правового режиму земельного фонду загалом чи окремих його складників зокрема відчувається брак праць, які стосуються безпосередньо земель обраної автором для дослідження групи. По-третє, виділення земель для вирощування кормів для худоби як окремої міжкатегоріальної групи земель в багатьох аспектах базується на висновках низки вчених-правників, у дослідженнях яких йдеться про поняття «змішаного» або «подвійного» правового режиму земель.

Література

1. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Харків: Право, 2008. Т. 4. 480 с.
2. Правова доктрина України: у 5 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Харків: Право, 2013. Т. 4. 848 с.
3. Аксененок Г. А. Земельные правоотношения в СССР. Москва: Госюриздат, 1958. 424 с.
4. Правовой режим земель в СССР / отв. ред. Г. А. Аксененок. Москва: Наука, 1984. 326 с.
5. Жариков Ю. Г. Право сельскохозяйственного землепользования. Москва: Юрид. лит., 1969. 200 с.

6. Індиченко П. Д. Радянське земельне право. Київ : Вища школа, 1971. 175 с.
7. Мунтян В. Л. Правові проблеми раціонального природокористування : монографія. Київ : Вид-во Київськ. ун-ту, 1973. 181 с.
8. Лемешенко А. А. Правовое регулирование рационального использования пастбищ (по материалам Киргизской ССР). Фрунзе : Илим, 1976. 132 с.
9. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях : монография. Харьков : Фирма «Консум», 1998. 224 с.
10. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України : монографія / за заг. ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулініча. К. : Ред. журн. «Право України»; Х. : Право, 2013. 372 с.
11. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України : Актуальні проблеми практичної теорії. 2-ге вид., випр. К. : Знання, 2007. 445 с.
12. Кулініч П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
13. Кулініч П. Ф. Поняття та юридичні ознаки земель сільськогосподарського призначення. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 204–209.
14. Кулініч П. Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 174–180.
15. Кулініч П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2012. 39 с.
16. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України / за заг. ред. Н. І. Титової. Львів : ПАІС, 2005. 367 с.
17. Носік В. В. Право власності на землю українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
18. Туєва О. М. Земельні ділянки для сінокосіння й випасання худоби : правові питання. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 102. С. 126–130.
19. Правове регулювання екологічних, аграрних і земельних відносин в Україні : сучасний стан і напрями вдосконалення : монографія / за ред. А. П. Гетьмана та В. Ю. Уркевича. Харків : Право, 2012. 448 с.

References

1. Shemshuchenka, Yu. S. (2008). *Pravova systema Ukrainy : istoriia, stan ta perspektyvy : u 5 t.* [The Ukrainian legal system : history, status and prospects : 5 volumes], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Shemshuchenka, Yu. S. (2013). *Pravova doktryna Ukrainy : u 5 t.* [The legal doctrine of Ukraine : 5 volumes], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
3. Aksenok, G. A. (1958). *Zemelnye pravootnosheniya v SSSR* [Land relations in the USSR], Gosyurizdat, Moscow, Russia.
4. Aksenok, G. A. (1984). *Pravovoj rezhim zemel v SSSR* [The legal regime of land in the USSR], Nauka, Moscow, Russia.
5. Zharikov, Yu. G. (1969). *Pravo selskohozyajstvennogo zemlepolzovaniya* [The law of agricultural land use], Yurid. lit., Moscow, Russia.

6. Indychenko, P. D. (1971). *Radianske zemelne pravo* [Soviet land law], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.
7. Muntian, V. L. (1973). *Pravovi problemy ratsionalnoho pryrodokorystuvannia* [Legal problems of rational nature management], Vyd-vo Kyivsk. un-tu, Kyiv, Ukraine.
8. Lemeshenko, A. A. (1976). *Pravovoe regulirovanie racionalnogo ispolzovaniya pastbish (po materialam Kirgizskoy SSR)* [Legal regulation of the rational use of pastures (based on the materials of the Kyrgyz SSR)], Ilim, Frunze, Kyrgyzstan.
9. Shulga, M. V. (1998). *Aktualnye pravovye problemy zemelnyh otnoshenij v sovremennyh usloviyah : monografiya* [Actual legal problems of land relations in modern conditions : monograph], Konsum, Kharkiv, Ukraine.
10. Semchyk, V. I. and Kulynych P. F. (2013). *Problemy rozvytku ahrarnoho ta zemelnoho prava Ukrainy : monografiia* [Problems of development of agrarian and land law of Ukraine : monograph], Pravo Ukrainy, Kharkiv, Ukraine.
11. Andreitsev, V. I. (2007). *Zemelne pravo i zakonodavstvo suverennoi Ukrainy : aktualni problemy praktychnoi teorii* [Land Law and Legislation of Sovereign Ukraine : Current Problems of Practical Theory], Znannia, Kyiv, Ukraine.
12. Kulynych, P. F. (2011). *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini : monografiia* [Legal problems of protection and use of agricultural land in Ukraine : monograph.], Lohos, Kyiv, Ukraine.
13. Kulynych, P. F. (2009). "Concepts and legal features of agricultural lands", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 2. P. 204–209.
14. Kulynych, P. F. (2008). "Agricultural lands as an object of land legal relations", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 4. P. 174–180.
15. Kulynych, P. F. (2012). "Legal problems of protection and use of agricultural land in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.06, Kyiv, Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
16. Tytova, N. I. (2005). *Zemli silskohospodarskoho pryznachennia : prava hromadian* [Agricultural lands : rights of citizens of Ukraine], PAIS, Lviv, Ukraine.
17. Nosik, V. V. (2006). *Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu : monografiia* [Land ownership of the Ukrainian people : a monograph], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
18. Tuieva O. M. (2009). "Land for mowing and grazing : legal issues. Problems of legality", *Problemy zakonnosti*, № 102. P. 126–130.
19. Hetman A. P. and Urkevych V.Yu. (2012). *Pravove rehuliuвання ekologichnykh, ahrarnykh ta zemelnykh vidnosyn v Ukraini : suchasnyi stan i napriamy vdoskonalennia : monografiia* [Legal regulation of ecological, agrarian and land relations in Ukraine : current state and directions of improvement : monograph], Pravo, Kharkiv, Ukraine.